

УДК 94(477.87): 262+ 316.454 «1917/1943»
DOI: 10.30840/2413-7065.1(86).2023.275319

УКРАЇНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ: ЕТАПИ ТА ЧИННИКИ

Ярослав АНТОНЮК

orcid.org/0000-0002-9419-5990

доктор історичних наук, співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України

Анотація. Проаналізовано перебіг українізації населення Західного Полісся (північ сучасних Волинської та Рівненської областей, а також південь Брестської області). Виділено головні етапи цього процесу. Перший – Визвольні змагання 1917–1921 рр., другий – міжвоєнний період, третій – від початку Другої світової війни до створення Української повстанської армії (УПА). З'ясовано, що більшість місцевих (поліських) православних священників мали москвофільські погляди та вороже сприймали українізацію. Вони остерігалися революційних змін та намагалися законсервувати у собі залишки ідеології вже не існуючої російської імперії. Проте частина місцевих православних священників підтримали українізацію та допомагали у розбудові мережі ОУН. Упродовж 1942–1944 років важливу роль у зазначеному процесі відіграла Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Вона налагодила тісну співпрацю з ОУН у пропагандистській роботі та зуміла закріпитися в регіоні. Зокрема, священники УАПЦ провели українізацію богослужіння та розбудували власну церковну мережу. Нерідко у проповідях вони прославляли боротьбу ОУН та вшановували загиблих за самостійну Україну героїв. У свою чергу ОУН намагалася підтримати, передусім захистом та авторитетом, проукраїнських священників. Щодо активного москвофільського духовенства чинився тиск (погрозам, побиттям, а у виняткових випадках – стратами). Зазначена активна позиція зуміла переломити ситуацію. На значній території національно свідомим священникам та оунівцям вдалося українізувати населення. Восени 1942 р. на цій базі військовим референтом Крайового проводу ОУН Остапом Качинським («Самсоном») на теренах Західного Полісся було створено перші підрозділи УПА. Натомість не опановані підпіллям ОУН терени контролювало москвофільське духовенство. Під його впливом місцеве населення втратило національну ідентичність та стало частиною білоруського народу.

Ключові слова: православна церква; священник; богослужіння; українізація; національна свідомість; москвофільство; ОУН; УПА; УАПЦ; АПЦ; ПЗУЗ; УСС.

UKRAINIZATION OF THE WESTERN POLISSIA: STAGES AND FACTORS

Yaroslav ANTONIUK

Doctor of Historical Sciences,

research fellow of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine

Annotation. The course of Ukrainization of the inhabitants of Western Polissia (the north of modern Volyn and Rivne regions, as well as the south of Brest region) is analyzed. The main stages of this process are highlighted. The first is the Liberation War of 1917–1921, the second is the interwar period, the third is from the beginning of World War II to the creation of the Ukrainian Insurgent Army (UPA). It was clarified that the majority of local Orthodox priests had moskvophilic views and were hostile to Ukrainization. They were wary of revolutionary changes and tried to conserve within themselves the remnants of the ideology of the no longer existing Russian Empire. However, some local Orthodox priests supported Ukrainization and helped to build the OUN network. From 1942 to 1944, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC) played an important role in this process. It

established close cooperation with the OUN in the means of promotional work and managed to take hold in the region. In particular, UAOC priests carried out the Ukrainization of worship and built their own church network. Often in their sermons, they glorified the struggle of the OUN and honoured the heroes who died for an Independent Ukraine. In return, the OUN tried to support pro-Ukrainian priests, primarily through protection and authority. Pressure was exerted on the actively moskvophilic clergy (threats, beatings, and, in exceptional cases, executions). The specified active position managed to change the situation. On the large territory, nationally conscious priests and Ounivites managed to Ukrainianize the population. It was the foundation on which in the fall of 1942, the first units of the UPA were created on the territory of Western Polissia by Ostap Kachynskiy ("Samson"), who was a military officer of the OUN Regional Directorate. On the contrary, the moskvophile clergy controlled the territories which were not supervised by the OUN underground. Under its influence, the local population lost its national identity and became part of the Belarusian people.

Key words: *The Orthodox Church; priest; worships; Ukrainianization; national consciousness; moskvophilism; OUN; UPA; UAOC (Ukrainian Autocephalous Orthodox Church); AOC; PZUZ; USS.*

Постановка проблеми. Відкрите повномасштабне вторгнення росії в Україну призвело до важких випробувань українського народу. Водночас воно значно пришвидшило формування нашої нації. Здійснюється швидка українізація усього громадського, соціального, інформаційного та інших просторів. Зазначена експансія охопила регіони, які нещодавно вважалися опорою російської культури й раптово почали знаходити у собі українство. Цей процес відбувається в нашій історії уже не вперше. Близькою аналогією була українізація в першій половині ХХ ст. жителів Західного Полісся, яка мала цікаві для вивчення успіхи та невдачі. Важливим чинником зазначеного процесу були непрості взаємини православної церкви та підпілля ОУН – традиційного консервативного світу з новим, революційним. Вони заклали підґрунтя для створення на цих теренах перших підрозділів УПА.

Аналізуючи останні дослідження і публікації з тематики статті, можна відзначити, що найбільш повно вивчено процес українізації православ'я на Волині та Західному Поліссі, зокрема Володимиром Борщевичем [6; 7], Андрієм

Смирновим [35], В'ячеславом Гордієнком [22], Оксаною Альошиною [5], Вікторією Ткачук [36], Ігорем Скибою [34]. Мережу підпілля ОУН на Західному Поліссі досліджували Іван Пушук [31; 32], Олександр Ільїн [24], Володимир Ковальчук [26], Олег Ленартович [29] та автор цієї статті [2; 3; 4].

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. населення Західного Полісся не вирізнялося високим рівнем національної свідомості. Звісно, окремі інтелігенти, наприклад, сім'я Косачів у Колодяжному, пропагували українство. Однак помітного впливу на самосвідомість поліщуків вони у той період не мали. Письменник Улас Самчук визначав місцеве населення як «русифіковане на горі та неграмотне внизу», «хохлатсько-малоросійське», «тутейше». Сотник легіону Українських січових стрільців (далі – УСС) Дмитро Вітовський описував у 1917 р. свої враження від жителів Ковельщини (через 25 років головні терени базування УПА. – Авт.): «...селяни на питання в суді, хто вони, якої нації, мов підмовлені відповідають «рус» – навіть не руский. Щоб хтось назвав себе вже українцем, а хохлом, то була би

рідкість, яка досі не лучилася...» [25, с. 91]. Відчутно ситуацію у регіоні змінила українізація освіти, просвітницька робота УСС, а також Визвольні змагання 1917–1921 рр. Важливість цих подій для самосвідомості жителів західних повітів колишньої Волинської губернії засвідчують покази від 22 лютого 1945 р. жительки с. Гнідава Луцького району Марії Висоцької-Майчук. На запитання слідчого райвідділу НКВС: «З якого часу ви входите до складу ОУН?» (Створена у 1929 р. – Авт.) – заарештована відповіла: «Усе розпочалось в 1918 р. Коли в місті Луцьку Федорчуком Федором, по батькові не знаю, були організовані полки» [21, арк. 25].

Натомість місцеве православне духовенство намагалося дистанціюватися від стрімких революційних трансформацій. З огляду на це відбулося консервування

попередніх традицій, а отже, відтворення спадщини уже зниклої російської імперії. Ситуацію не змінило навіть включення зазначеного духовенства до складу Польської автокефальної православної церкви. Лише наприкінці 1920-х років на Західному Поліссі з'явилися «батюшки» з проукраїнською позицією. Чимало з них були біженцями від більшовиків з Наддніпрянщини або інтернованими старшинами Армії УНР. Наприклад, уродженець с. Бандурівка Олександрійського повіту Херсонської губернії Іван Губа (отець Ігор), який після поразки Визвольних змагань служив священником храму святого Юрія в с. Дубове Ковельського повіту. Богослужіння він проводив українською мовою [9]. У той період це було рідкістю навіть на Волині [5, с. 39; 36, с. 73–74]. Водночас отець Ігор підтримував розбудову

Старшина УСС викладає поліським дітям у школі (Любомльщина)

мережі Української військової організації (далі – УВО) на Західному Поліссі. До помешкання Івана Губи неодноразово навідувалися кур'єри цієї підпільної організації зі Львова, Луцька, Володимира та Бреста [24, с. 563, 565]. У звітах Ковельської повітової поліції за 1938 р. згадується священник храму в с. Стара Гута Седлищенської гміни Степан Золоткевич, який розповсюджував українську пресу та виховував учнів місцевої школи у «націоналістичному дусі» [28, с. 254].

Поступово українізація та вплив ОУН поширювалися на південні повіти Поліського воєводства. При цьому важливу роль відігравали православні священники з Волині. 6 червня 1938 р. настоятель церкви с. Ольгомель Столинського повіту Микола Перхорович запросив на посаду паламаря члена Костопільської районної ексекютиви ОУН Анатолія

Борковського. У серпні 1938 р. з тією ж метою до м. Аннопіль Кобринського повіту Поліського воєводства прибув уродженець Луцького повіту Григорій Скоп'юк. Війт гміни Курсарський скаржився у поліцію, що паламар завжди ходив у вишиванці, а його дії наслідував увесь церковний хор. Крім того, він замовив у місцевого столяра виготовлення рамок для портретів українських поетів та письменників. Під час святкування на березі річки Прип'ять щорічного «Дня Моря» обіцяв війту, що хор буде співати лише польські пісні. Проте після гімну «Ще Польща не вмерла» виконав дві українські народні пісні, приголомшивши цим багатьох міщан [3, с. 7]. Надалі священник Григорій Скоп'юк підтримував зв'язки з підпіллям ОУН [2, с. 28].

Зміна у вересні 1939 р. на Західному Поліссі польської влади радянською не

Церква святої Марії Магдалини в с. Ольгомель

спинила українізації місцевого населення. Жителі с. Леликове Дивинського району Брестської області неодноразово зверталися до Верховної Ради СРСР з проханням приєднати їх до складу УРСР. Проведене органами НКВС розслідування встановило, що зазначену роботу організував син місцевого священика – Микола Сломинський. Паралельно він розбудовував мережу ОУН та влітку 1940 р. з цією метою відвідував Львів [18, арк. 57–58].

Новий поштовх українізації Західного Полісся надала німецько-радянська війна. Цьому сприяло об'єднання усіх теренів регіону в складі генеральної округи «Волинь–Поділля» [29, с. 165]. Більшість православного духовенства Західного Полісся залишалася на позиціях москвофільства та намагалася не ризикувати зв'язком з будь-якою організацією [4, с. 181]. Проте окремі священики відразу підтримали ОУН. Наприклад, Павло Фалько, який брав участь у проголошенні Акта 30 червня 1941 р. в м. Сарни [30, с. 137].

11 серпня 1941 р. митрополит Польської автокефальної православної церкви Діонісій (Костянтин Валединський) створив в Україні чотири нові єпархії. Однією з них була Поліська на чолі з архієпископом Олександром (Миколою Іноземцевим) [22, с. 110]. У звіті члена Проводу ОУН, сина православного священика Миколи Мостовича від 31 серпня 1941 р. зазначається: «Цікавим виявляється Полісся, яке совіти насильно приєднали до Білорусії. Населення розмовляє інколи українською, а коли звертається до якогось «пана», змішує з російською мовою, на білоруській взагалі не розмовляє. Коли запитати такого поліщука, хто він за національністю, то

чужій людині боїться признатися, поки не вияснить, що ви українець, а на те, що він українець, майже молиться, щоб українці не забули про них, не залишили їх на поталу» [38, с. 422–423].

18–23 серпня того ж року в Почаївській лаврі архієпископ Олексій (Олександр Громадський) скликав таємний обласний собор, який проголосив створення Автономної православної церкви (АПЦ). Автономісти ґрунтувалися на збереженні давніх традицій богослужіння та прагнули об'єднатися з Москвою без більшовиків [19, арк. 70]. Митрополит Діонісій вважав рішення архієпископа Олексія неправомірним та звинуватив автономістів у розпалюванні «хаосу в церковнопарафіяльному житті». Проте німецька влада визнала АПЦ та підтримала розкол [35, с. 58–59]. Керівництво ОУН, навпаки, прагнуло об'єднання

Олександр (Микола Іноземцев)

православних в єдиній українізованій церкві. 1 вересня 1941 р. в Рівному відбулося перше засідання Української ради довір'я на Волині – громадського органу самоуправління на чолі з Степаном Скрипником. До її складу увійшли провідні діячі Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ – Ростислав Волошин («Горбенко»), Омелян Грабець («Батько») та Сергій Качинський («Самсон») [33, с. 4]. Упродовж літа 1941 р. чимало православних священників Волині та Західного Полісся стали ініціаторами освячення символічних могил «Загиблим за волю України героям» та урочистих богослужінь стосовно ув'язнених, вбитих наприкінці червня 1941 р. співробітниками НКВС [13, арк. 139–145]. Для цього насипалися кургани та встановлювалися високі дерев'яні хрести [19, арк. 71].

Наприклад, настоятель храму в с. Чорніїв (Ковельщина), за узгодженням із місцевим проводом ОУН(б), здійснив зазначені заходи в своєму селі, а також Туличеві та Радовичах [14, арк. 332–334]. За наказом оунівців священник с. Любитів (Ковельщина) Михайло Новосельський в липні 1941 р. очолив сільську управу, а також осередок «Просвіти». На цій посаді, а також під час богослужіння, він проводив агітацію за створення самостійної України. Зокрема, створив бібліотеку та молодіжний гурток, який співав відповідні пісні та ставив п'єси [15, арк. 53–54]. Священик с. Гуца на Любомльщині Федір Хасевич (брат видатного гравера ОУН, члена Української Головної Визвольної Ради Ніла Хасевича. – Авт.) організував весною 1942 р. спорудження пам'ятника (дубового хреста) на честь загиблих українських націоналістів [17, арк. 56]. Влітку 1941 р. священник Іван Губа продовжив відновлення (розпочате

Символічна могила загиблих за самостійну Україну

у 1928 р. – Авт.) пошкодженого у Першу світову війну Свято-Благовіщенського собору в Ковелі. Інтер'єр храму було прикрашено аркою із написом «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни» та синьо-жовтими кольорами [23, арк. 50]. Крім того, у Благовіщенському соборі розмістили велику ікону із зображенням Івана Мазепи, Симона Петлюри та Євгена Коновальця [8, с. 4].

8–10 лютого 1942 р. в Пінську пройшов собор православного духовенства, який ухвалив створення Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) та висвятив трьох владик, зокрема єпископа Берестейського Георгія (Олександра Кореністова) [37, с. 1–68]. При цьому межі єпархій ґрунтувалися на давньому регіональному поділі зазначених теренів, а не радянських

адміністративних утвореннях. Так, єпископ Камінь-Каширський Антоній Марценко підпорядковувався архієпископу Поліському й Пінському Олександрю Іноземцеву [6, с. 52]. Натомість Костопільський округ УАПЦ входив до складу Рівненсько-Крем'янецької парафії [7, с. 89]. Передбачалося, що на усіх охоплених мережею УАПЦ теренах богослужіння здійснюватиметься українською мовою, а також проводитимуться поминання Симона Петлюри та Євгена Коновальця [12, арк. 157].

Керівництво ОУН усвідомлювало важливість церкви для розвитку самосвідомості населення та цікавилось поглядами православного духовенства [34, с. 59]. У звіті Столинської округи ОУН «Зелень» за серпень 1942 р. щодо цього зазначалося: «Всі майже 100% москвофіли. Якщо де є по крові українець, то, на жаль, «русской культури». Всі мріють про «єдину неделиму». В розмові один священник з нашим другом виразив, що «нащо так українці жорстоко сьогодні відносяться до москалів, та це ж братні народи, все одно, нехай буде столиця Київ, хай буде знак Тризуб, аби тільки 2 братні народи». Цими кількома словами я зрисував думку цього духовенства. В цьому терені всі вони богобоязливі і своєї роботи не проводять, сидять спокійно і стисло придержуються правила «всякая власть от Бога». Ще одне головне. Коли одному священникові запропонували, щоб Службу Божу служив на українській мові, то він сказав: «Якщо мені дасть наказ архієпископ Поліський і Пінський Олександр, то я буду служити і по польськи, для мене все одно» [26, с. 215–216]. У звіті з того ж терену ОУН за листопад 1942 р. описувалися проблеми з українізацією духовенства: «Є скільки

священиків, що можна вже говорити про справу, но коли йому нагадати щоб Службу Божу служив по українськи, то на це ще покручується і боїться відважитись. Відмовляється, що книжок не має, і іншими словами старається, щоб відбігти від цієї теми. Москвофіли священники дуже зашамрили з приводу піднесення архієпископа Олександра до сану митрополита Поліського і Пінського – видно з задоволення» [39, арк. 16].

8 жовтня 1942 р. митрополит АПЦ Олексій та представники УАПЦ – єпископи Чигиринський Никанор (Барчак-Абрамович Никанор) та Переяславський Мстислав (Степан Скрипник) – зробили спробу об'єднання. Однак проти цього знову виступили німці та повідомили 11 січня 1943 р. митрополитів УАПЦ Полікарпа (Петра Сікорського) та наступного дня – Олександра, що вони вже не першоієрархи, а понижені до статусу єпископів [22, с. 117]. Водночас почалося переслідування священників, які агітували вірян за створення самостійної України [10, арк. 26].

В «Інформаційних Вістях з ОСУЗ і ПЗУЗ» за осінь 1942 р. щодо теренів Берестейщини зазначається: «Сьогодні поліщук не дуже то вже і вагається, хоч і без жодної перспективи на майбутнє, взяти до рук рушницю та піти в ліс. Очевидно, від нього трудно вимагати, щоб свідомо поступив згідно з нашими національними інтересами. Та просто, в відповідній хвилині, коли б він побачив дійсну нашу силу – він себе віднайде, включиться до боротьби за свої автохтонні права...» [20, арк. 13]. З огляду на зазначене Крайовий військовий референт ОУН Остап Качинський («Самсон») сформував у жовтні 1942 р. поблизу с. Дивин на Кобринщині перший загін УПА [11, арк. 148]. Активну

допомогу йому надавав настоятель місцевого храму Антін Котульський, який водночас був районним провідником ОУН [1, с. 268].

У рішучих діях підпілля ОУН місцеве населення побачило силу та почало навколо неї гуртуватися. Звіт провідника Сарненської округи ОУН за листопад–грудень 1942 р. повідомляв: «Консолідація в церковному житті (підпорядкування москвофільського архистратига Олексія) не відбулась ширшим відгуком серед життя українського суспільства (мало розпропагандовано). Повна інертність мас в справах церковного життя пояснюється наявністю чужого духовного проводу (москалі), як також революційним зростом настроїв в суспільстві. Зріст цей посилюють виступи партизанів, поведження німців в терені, наша праця» [26, с. 231].

Частина православних священників усіяло допомагала оунівцям у створенні УПА. Наприклад, настоятель храму в с. Зачернеччя (Ковельщина) Семен Кульчицький надавав помешкання Івану Климчаку, який у березні 1943 р. перейшов із 186 вояками 103-го Мацеївського шуцманшафтбатальйону на бік УПА [16, арк. 63]. Священик с. Дропівичі (Берестейщина) переховував від німців у своєму будинку колишнього співробітника Малоритської волосної управи оунівця Дмитра Лівая [31, с. 23]. Настоятель Свято-Михайлівського храму с. Хотешів на Камінь-Каширщині Олександр Білецький (колишній хорунжий 4-го кінного полку 4-ї Київської дивізії Армії УНР. – Авт.) був одним з ініціаторів створення підрозділів УПА на цих теренах [27, с. 4]. За це 25 квітня 1943 р., на другий день Великодня, його в церкві застрелив

Церква Пресвятої Богородиці в с. Дивин

Олександр Білецький (стоїть у центрі) з родичами, м. Рівне, фото 1924 р.

радянський партизан Василь Наумік [32, с. 110].

Отже, українізація Західного Полісся мала щонайменше три етапи. Перший був започаткований Визвольними змаганнями 1917–1921 рр., другий – розвитком мережі ОУН у міжвоєнний період, третій – початком Другої світової війни та створенням Української повстанської армії (УПА). На кожному з цих етапів помітним чинником була православна церква, яка відіграла важливу роль для глибоко консервативних жителів Західного Полісся. Більшість місцевого духовенства мала москвофільські переконання та чинила пасивний спротив українізації. Водночас частина священників, особливо прибічники УАПЦ, активно її підтримували.

Церковне життя завжди цікавило підпілля ОУН як ефективний шлях

українізації населення. З огляду на це на активно проросійських священників чинився тиск, а національно свідомим надавалася підтримка. Заручившись нею, такі священники діяли рішуче та зуміли українізувати населення. Натомість не опановані підпіллям ОУН терени контролювало москвофільське духовенство. Під його впливом місцеве населення втратило національну ідентичність та стало частиною білоруського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамушок В., Валаханович І. и др. ОУН-УПА в Беларуси. 1939–1953 гг.: документи и материалы. Минск: Вышэйшая школа, 2012. 528 с.
2. Антонюк Я. Український визвольний рух у постанях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів: Літопис УПА, 2014. Т. 13 (Бібліотека). 1069 с.
3. Antoniuk Y. UVO and OUN underground activity in the territory of Polissya voivodeship (1928–1939). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2016. № 1 (128). С. 4–9.
4. Антонюк Я. Державотворча діяльність ОУН(Б) на Берестейщині (літо 1941 – осінь 1942 рр.). *Український визвольний рух*. Львів, 2017. Збірник 22. С. 172–184.
5. Альошина О. Процес українізації православ'я на Волині у міжвоєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія *Історичне релігієзнавство*. 2011. Вип. 5. С. 32–40.
6. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві роки ХХ ст.): монографія. Луцьк: Вежа, 2000. 254 с.
7. Борщевич В. Динаміка чисельності Волинського православного духовенства в період Другої світової війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія *Історичні науки*. 2010. Вип. 16. С. 80–91.

8. Вербич В. Як Мазепа, Петлюра й Ковналець волинських «вождів» налякали. *Сім'я і дім*. 2006. 20 квітня. С. 4.
9. Вільчинський П. Владика Ігор: як полковник армії УНР розбудовував українську церкву на Волині. *Історія. Район*. URL: <https://history.rayon.in.ua/topics/387795-vladika-igor-iak-polkovnik-armiyi-unr-rozbudovuvav-ukrayinsku-tserkvu-na-volini> (дата звернення: 07.02.2021).
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 58. 134 арк.
11. ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2313. 345 арк.
12. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2639. 365 арк.
13. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75671. 281 арк.
14. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75679. 339 арк.
15. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75680. 79 арк.
16. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75868. 83 арк.
17. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75870. 110 арк.
18. ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 961. Т. 2. 345 арк.
19. ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. 286 арк.
20. ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 30. 201 арк.
21. ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 18. 116 арк.
22. Гордієнко В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 107–119.
23. Державний архів Волинської області. Ф. Р-393. Оп. 3. Спр. 4. 118 арк.
24. Ільїн О. Український визвольний рух у донесеннях польського агента «Гураля». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 561–569.
25. Калішук О. Українські січові стрільці про Волинь часів Першої світової війни. *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. Луцьк, 2016. Ч. 16. С. 89–93.
26. Ковальчук В. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942–грудень 1943). Київ; Торонто: Літопис УПА, 2007. Т. 11 (Нова серія). 831 с.
27. Корсак І. Під знаком хреста й тризуба. *Радянська Волинь*. 1978. 24 січня. С. 4.
28. Кучерепа М., Цепик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки). Частина перша. Луцьк, 2011. 303 с.
29. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 412 с.
30. Петренко Р. За Україну, за її волю (Спогади). Торонто; Львів: Літопис УПА, 1997. Т. 27 (Основна серія). 269 с.
31. Пущук І. Українська Повстанська Армія на Берестейщині. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. 240 с.
32. Пущук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони. Луцьк: Твердиня, 2011. 336 с.
33. Самчук У. Українське життя. Доля українських письменників. *Волинь*. 1942. Ч. 25 (29 березня). С. 4.
34. Скиба І. Церковно-громадська діяльність митрополита Полікарпа Сікорського (1920-ті рр. – 1945 р.): контекст руху за українське православ'я: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 09.00.11 – релігієзнавство. Національний університет «Острозька академія». Острогор, 2020. 273 с.
35. Смирнов А. Створення Автономної Православної Церкви в Україні у 1941 р. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоанна (Бондарчука))*. Тернопіль, 2014. С. 57–61.
36. Ткачук В. Українізація православно-церковного устрою на Волині в 1930-х рр. *Історичний архів. Наукові студії*. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 4. С. 70–74.

37. Фостун С. Пінська Конгрегація. Лондон: Генеральне Церковне Управління Української Автокефальної Православної Церкви у Великій Британії, 1974. 68 с.

38. Царевская-Дякина Т. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1: 1939–1943. Москва: РОССПЭН, 2012. 878 с.

39. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 58. 66 арк.

REFERENCES

1. ADAMUSHKO, V., VALAKHANOBYCH I., et al. (2012). *OUN-UPA in Belarus. 1939 – 1953: Documents and materials*. Minsk: Vysheysha shkola, 528 p. [in Rus.]
2. ANTONIUK, Ya. (2014). *Ukrainian Liberation Movement Through the biographies of its Leaders. Volyn and Brest Oblasts (1930–1955)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA, Library – Vol. 13, 1069 p. [in Ukr.]
3. ANTONIUK, Ya. (2016). UVO and OUN Underground Activity in the Territory of Polissya Voivodeship (1928–1939). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. (Bulletin of Taras Shevchenko University of Kyiv). Kyiv, № 1 (128), pp. 4–9 [in Eng.]
4. ANTONIUK, Ya. (2017). State Building Activities of the OUN(B) in Brest Region (Summer 1941 to Autumn 1942). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh* (Ukrainian Liberation Movement. Collection of Works). Lviv, № 22, pp. 172–184 [in Ukr.]
5. ALOSHYNA, O. (2011). The Process of Ukrainization of Orthodoxy in Volyn in the Interwar Period. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Istorychne relihiieznavstvo* (Scientific Notes of National University Ostroh Academy. Historic Religious Studies Series), Issue 5, pp. 32–40 [in Ukr.]
6. BORSHCHEVYCH, V. (2000). *Ukrainian Church Revival in Volyn (20s–40s of the 20th century): A Monograph*. Lutsk: Vezha, 254 p. [in Ukr.]
7. BORSHCHEVYCH, V. (2009). The Dynamics of the Number of the Volyn Orthodox Clergy During the Second World War. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Istorychni nauky* (Scientific Notes of National University Ostroh Academy. Historical Studies Series), Issue 16, pp. 80–91. [in Ukr.]
8. VERBYCH, V. (2006). How Mazepa, Petliura and Konovalts Scared the Volyn «Leaders». *Simia i dim* (Family and Home). 20 April, p. 4. [in Ukr.]
9. VILCHYNSKYI, P. Vladyka Ihor: How a Colonel of the UNR Army Built the Ukrainian Church in Volyn. [online] *History. District*. Available at: <https://history.rayon.in.ua/topics/387795-vladika-igor-iak-polkovnik-armiyi-unr-rozbudovuvav-ukrayinsku-tserkvuna-volini> [Accessed 7 February 2021]. [in Ukr.]
10. *Sectorial State Archive Security Service of Ukraine (SSA SSU)*. Fund 2. Descr. 1. Case 58. 134 p. [in Ukr.]
11. SSA SSU. Fund 2. Descr. 2313. 345 p.
12. SSA SSU. Fund 2. Descr. 1. Case 2639. 365 p.
13. SSA SSU. Fund 6. Descr.1. Case 75671. 281 p.
14. SSA SSU. Fund 6. Descr.1. Case 75679. 339 p.
15. SSA SSU. Fund 6. Descr.1. Case 75680. 79 p.
16. SSA SSU. Fund 6. Descr. 1. Case 75868. 83 p.
17. SSA SSU. Fund 6. Descr.1. Case 75870. 110 p.
18. SSA SSU. Fund 11. Descr.1. Case 961. Vol. 2. 345 p.
19. SSA SSU. Fund 13. Descr.1. Case 372. Vol. 57. 286 p.
20. SSA SSU. Fund 13. Descr.1. Case 376. Vol. 30. 201 p.
21. SSA SSU. Fund 72. Descr. 1. Case 18. 116 p.
22. HORDIENKO, V. (1998). German-fascist Occupation Regime and Orthodox Denominations in Ukraine. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. (Ukrainian Historical Journal), № 3, pp. 107–119. [in Ukr.]

23. State Archive of Volyn region. Fund P-393. Descr. 3. Case. 4. 118 p.
24. ILIN, O. (2012). The Ukrainian Liberation Movement in the Reports of the Polish agent «Gural». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* (Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, and Statehood), Issue 22. Lviv, pp. 561–569. [in Ukr.]
25. KALISHUK, O. (2016). Ukrainian Sich Riflemen Telling about Volyn During the First World War. *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys* (Volyn Chronicle. All-Ukrainian Scientific Journal). Lutsk, Part 16, pp. 89–93. [in Ukr.]
26. KOVALCHYK, V., comp. (2007). *The Network of the OUN(b) and the UPA Underground in the Territory of the "Zagrava", "Turiv", and "Bogun" Military Districts (August 1942–December 1943)*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA, New Series – Vol. 11, 831 p. [in Ukr.]
27. KORSACK, I. (1978). Under the Sign of the Cross and Trident. *Radianska Volyn*. 24 January, p. 4. [in Ukr.]
28. KUCHEREPА, M., TSEPYK Ya. (2011). *Ukrainian National Parties in Volyn (1921–1939)*. Part 1. Lutsk, 2011. 303 p. [in Ukr.]
29. LENARTOVYCH, O. (2011). *The Ukrainian National Liberation Movement in Volyn During the Second World War*. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, 412 p. [in Ukr.]
30. PETRENKO, R. (1997). *For Ukraine, for its Liberation (Memories)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA, Main Series – Vol. 27, 269 p. [in Ukr.]
31. PUSHCHUK, I. (2008). *Ukrainian Insurgent Army in Brest*. Lutsk: Volyn Regional Publishing House, 2008, 240 p. [in Ukr.]
32. PUSHCHUK, I. (2011). *The Tragedy of the Ukrainian-Polish Confrontation in Volyn in 1938–1944. Kamin-Kashirskyi, Lyubeshivskyi, Ratnivskyi and Starovyzhivskyi districts*. Lutsk: Tvedynia, 336 p. [in Ukr.]
33. SAMCHUK, U. (1942). Ukrainian Life. The Fate of Ukrainian Writers. *Volyn*. 25 March. Part. 25, p. 4. [in Ukr.]
34. SKYBA, I. (2020). *Church and Public Activity of Metropolitan Bishop Polikarp Sikorskyi (1920 – 1945): the Context of the Movement for Ukrainian Orthodoxy*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in Religious Studies, specialty 09.00.11]. National University Ostroh Academy, 273 p. [in Ukr.]
35. SMYRNOV, A. (2018). Creation of the Autonomous Orthodox Church in Ukraine in 1941. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Ukrainske pravoslav'ia u konteksti vitchyznianoï istorii ta suspilnykh transformatsii (pam'iaty mytropolityv Vasylia (Lypkivskoho) ta Ioana (Bondarchuka))»* (Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Ukrainian Orthodoxy in the Context of National History and Social Transformations (in Memory of Metropolitans Vasyl (Lypkivskyi) and Ioann (Bondarcuk))”). Ternopil, pp. 57–61. [in Ukr.]
36. TKACHUK, V. (2010). Ukrainization of the Orthodox Church System in Volyn in the 1930s. Historical Archive. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii* (Historical Archive. Scientific Studios). Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea National University, Issue 4, pp. 70–74. [in Ukr.]
37. FOSTUN, S. (1974) *Pinsk Congregation*. London: General Church Administration of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in Great Britain, 68 p. [in Ukr.]
38. TSAREVSKAIA-DIAKYNA, T., comp. (2021). *Ukrainian Nationalist Organizations During the Second World War*. Documents in 2 Vol. Vol.1: 1939–1943. Moskva: ROSSPEN, 878 p. [in Ukr.]
39. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 3838, Descr. 1, Case 58, 66 p. [in Ukr.]